

OPPILAANOHJAUS

Johdanto

Vuonna 1999 voimaan tullut perusopetuslainsäädäntö (L 628/98, A 852/98) sekä vuonna 2001 annettu valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta (A 1435/01) muodostavat opetussuunnitelman perusteiden kanssa sen säädöskokonaisuuden, jonka pohjalta opetusta ja oppilaanohjausta kehitetään.

Perusopetuslain 11 §:ssä luetellaan koulussa opetettavat oppiaineet sekä mainitaan lisäksi, että oppilaalle tulee antaa oppilaanohjausta. Hallituksen koulutusta koskevan lainsäädännön esityksen perusteluissa vuonna 1997 todetaan, että oppilaanohjauksella tarkoitetaan sekä ryhmämuotoisena annettavaa ohjausta että henkilökohtaista ohjausta.

Lisäksi perusopetuslain 30 §:ssä on määrätty, että oppilaalla on oikeus saada opinto-ohjausta. Ohjaus on näin lainsäädännöllä määritelty oppilaan subjektiiviseksi oikeudeksi.

Uusi perusopetuksen tuntijako otetaan käyttöön sitä mukaa kuin opetussuunnitelmauudistus etenee. Tuntijaossa oppilaanohjauksen luokkatuntien asema ei muuttunut aikaisemmasta. Tuntijakoon merkityt kaksi vuosiviikkotuntia ajoittuvat edelleen vuosiluokille 7 – 9. Erona aikaisempaan on kuitenkin se, että oppilaanohjauksen luokkatunteja voidaan sijoittaa myös muille vuosiluokille opetussuunnitelmassa päätettävällä tavalla.

Uuden lainsäädännön mukaan oppilaanohjausta sisältyy opetussuunnitelmaan kaikilla luokka-asteilla. Ohjaus tapahtuu osin muun opetuksen yhteydessä, osin henkilökohtaisena tai pienryhmissä tapahtuvana ohjauksena. Perusopetuksen ylimmillä vuosiluokilla oppilaanohjauksen painopiste on jatko-opinnoista tiedottamisessa ja uranvalintavalmiuksien parantamisessa. Oppilaanohjaukseen kuuluu myös työelämään tutustumista.

Lisääntynyt ohjauksen ja erilaisten tukimuotojen tarve on aiheuttanut sen, että niin ohjausta kuin oppilashuoltotoimintaakin on tarkasteltu koko oppilaitoksen tehtävänä. Oppilaanohjauksen opetussuunnitelman perusteiden kirjoittamisen lähtökohtana on ollut kokonaisvaltainen ohjausmalli. Tässä holistisessa ohjausmallissa ohjaustoiminta jaetaan kolmeen sektoriin, jotka ovat oppilaan kasvun ja kehityksen tukeminen, opintojen ohjaus sekä ura- ja elämänsuunnittelun ohjaus. Ohjausmallin mukaan ohjausta toteutetaan koulussa toimivien asiantuntijoiden kanssa yhteistyössä. Siten rehtorilla, opettajilla ja opinto-ohjaajalla sekä muulla henkilöstöllä on oma vastuunsa ja roolinsa ohjaustehtävien hoitamisessa. Holistiseen ohjausmalliin kuuluu myös yhteistyö oppilaitoksen ulkopuolisten asiantuntijoiden kanssa. Ohjaussuunnitelmaan tulisi siis kuvata yhteistyö oppilaitoksen sisällä ja yhteistyö ulkopuolisten tahojen kanssa.

Oppilaanohjauksen opetussuunnitelman perusteiden teoreettisena viitekehyksenä ovat sosiodynaamisen ohjauksen lähtökohdat. Sosiodynaaminen ohjauskäsitys on konstruktivistinen, yleisluontoinen ja kokonaisvaltainen elämänsuunnittelun menetelmä. Tulevaisuudensuunnittelua ja ammatillisen suuntautumisen ohjausta käsitellään ura- ja elämänsuunnittelun ohjauksena, jossa ura käsittää elinikäisen opiskelu- ja työuran ja elämä koko yksilön sen hetkisen elämänkentän ja valintoihin vaikuttavat muut tekijät. Lisäksi oppilaanohjausta tarkastellaan prosessina, jossa oppilas on subjekti ja oman elämänsä asiantuntija. Ohjaustoiminnalla tuetaan

oppilaan opiskelu- ja valintaprosessia siten, että hänellä olisi mahdollisimman hyvät valmiudet tehdä valintoja ja päätöksiä tulevaisuutensa suhteen.

Perus- ja toisen asteen opinto-ohjauksen arvioinnissa tuloksena oli, että ohjauksen saatavuudessa ja resursoinnissa oli suuria eroja. Tähän on yhtenä selityksenä opinto-ohjaajien työnkuvien moninaisuus. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa pyritään kuvaamaan ohjaustoiminnan tavoitteet riittävän yksityiskohtaisesti, jotta ohjaustoiminnan ydintehtävä tulisi näkyväksi ja että näin taattaisiin kaikille oppilaille tasa-arvoinen mahdollisuus saada tarvitsemiaan ohjauspalveluja.

Ohjaustoiminnan yleiset periaatteet

Opetussuunnitelman perusteista johdetaan oppilaanohjauksen sekä luokkatyöskentelyä että muuta toimintaa koskevat tavoitteet ja sisällöt. Oppilaanohjauksen opetussuunnitelman tehtävänä on viestittää kaikkea sitä moninaisuutta, joka ohjaukseen kuuluu, yhtä hyvin keskeisiä sisältöjä kuin toimintaperiaatteitakin. Opetussuunnitelmasta muodostuu samalla opinto-ohjaajan toimenkuvan perusta.

Ohjauksen työmuotoihin kuuluvat ennen kaikkea

- henkilökohtainen ohjaus
- pienryhmäohjaus
- luokkatunnit
- työelämään tutustuttaminen

Opetussuunnitelmatyön alkuvaiheessa on syytä pohtia, onko oppilaanohjauksessa sellaisia toimintamuotoja, joista olisi perusteltua tehdä koko kuntaa koskeva yhtenäinen päätös. Esimerkiksi työelämään tutustuttamisen järjestelyistä saattaa olla tarpeen sopia yhtenäisestä käytännöstä kunnan alueella.

Opetussuunnitelmassa määritellään oppilaanohjauksen keskeiset tehtäväalueet koulun sisällä sekä toimintaperiaatteet koulun ulkopuoliselle työlle. Opetussuunnitelman osaksi on syytä laatia suunnitelma, jossa käsitellään eri toimijoiden tehtävät oppilaanohjauksessa. Tässä voidaan käsitellä, mitä tekevät luokanopettaja, aineenopettaja, luokanvalvoja, rehtori, opinto-ohjaaja ja oppilashuollon henkilöstö kukin omalta osaltaan ohjauksen kokonaisuudessa. Opetussuunnitelmassa voidaan määritellä myös toiminta eri yhteistyökumppaneiden, erityisesti työ- ja elinkeinoelämän, muiden oppilaitosten sekä työvoimaviranomaisten kanssa.

Oppilaiden työelämään tutustuttaminen alkaa jo vuosiluokkien 1 – 6 aikana. Opetussuunnitelmaan tulee laatia työelämään tutustuttamisen suunnitelma, jossa päätetään työelämään tutustuttamisen muodoista, siihen käytettävästä ajasta ja siitä, millä vuosiluokilla sitä erityisesti painotetaan.

Luokkamuotoisen oppilaanohjauksen opetussuunnitelma laaditaan pitäen lähtökohtana sitä, että siellä käsitellään ensisijaisesti sellaisia kaikkia oppilaita koskettavia kysymyksiä, joita ei ole tarkoituksenmukaista käsitellä kunkin oppilaan kanssa erikseen henkilökohtaisessa ohjauksessa.

Oppilaanohjauksen opetussuunnitelmaa laadittaessa on pidettävä silmällä kolmea näkökulmaa, joiden mukaan ohjauksen kokonaisuus on opetussuunnitelman perusteissa jäsentynyt:

1. Ohjauksen tehtävä on tukea oppilaan kasvua ja kehitystä

Kasvun ja kehityksen tukeminen painottuu erityisesti perusopetuksen alkuvuosiin, jolloin oppilaiden sosiaalistuminen kouluun tapahtuu. Jo peruskoulun alkuvaiheesta alkaen tavoitteena on lisätä oppilaan

itsetuntemusta. Myöhemmässä vaiheessa kasvun ja kehityksen tukeminen kohdistuu enemmänkin erilaisten koulunkäyntiin liittyvien vaikeuksien voittamiseen. Ohjaus sivuaa tällöin oppilashuoltoa. Tässä tulee ilmi koulujärjestelmän sopeuttamistehtävä, jossa ohjaus toteuttaa yhteiskunnan asettamaa näkymätöntä piilo-opetussuunnitelmaa. Maahanmuuttajat ovat myös tulleet osaksi koulun arkipäivää, ja heidän integroimisensa suomalaisen yhteiskuntaan kuuluu osaltaan ohjauksenkin vastuulle.

2. Ohjauksen tehtävänä on edistää oppilaan opiskelutaitojen kehittymistä ja opintojen kulkua. Oppilaanohjaukseen kuuluu opiskelutaitojen opettaminen, oppimisvaikeuksissa auttaminen, ainevalintojen ja oman opinto-ohjelman tekemisen tukeminen ja jatko-opintovalmiuksien kehittäminen. Oppilaanohjauksen tehtävänä on auttaa oppilaita yksilöllisten opinto-ohjelmien muodostamisessa. Peruskoulun mahdollistamat yksilölliset opinto-ohjelmat haastavat kaikkia opettajia ohjaukselliseen vastuuseen.

3. Ohjauksen tehtävänä on selkeyttää oppilaan ammatillista suuntautumista. Oppilaanohjauksen yhtenä tehtäväalueena on tukea koulutuksen eri vaiheissa oppilaiden koulutus- ja ammattialan valintaprosessia, johon kuuluu viime vaiheessa jatko-opintoihin hakeutuminen. Koulutuksen transiiovaiheet ovat ohjauksen kannalta keskeisiä, ja niihin tulisi kiinnittää erityistä huomiota. Ohjaus toteuttaa näin samalla yhteiskunnan koulujärjestelmälle asettamaa säätelytehtävää, jonka perimmäisenä tavoitteena on yhteiskunnan toimivuuden varmistaminen. Vaikka maamme kiusaa jatkuva korkea työttömyys, erityisesti korkea nuorisotyöttömyys, koulutuksellisesti ei ole mahdollista ohjata nuoria elämään työtä vailla, vaan ohjauksen on osaltaan kyettävä antamaan kaikille valmiuksia erilaisiin elämänuraa koskeviin ratkaisuihin. Tavoitteena on ohjata nuoret tiedostamaan ammatillisia intressejään. Intressit kehittyvät vaiheittain. Sellaiset nuoret, joilla ammatilliset intressit eivät ole kehittyneet, ajautuvat helposti syrjäytymiskehitykseen. Tällaisilla nuorilla on myös usein vaikeuksia sosiaalisessa käyttäytymisessä. Tästä syystä ohjauksessa on tärkeää luoda edellytykset ammatillisten intressien kehitymisprosessille.

Oppilaanohjaus perusopetuksen eri vaiheissa

Alkuopetus

Oppilaanohjauksen tavoitteena on tukea oppilaan siirtymistä esiopetuksesta perusopetukseen ja auttaa häntä koulunkäyntiin liittyvien taitojen kehittämisessä. Ohjaustoiminnan tavoitteena on myös edistää opiskelunvalmiuksien kehittymistä ja tukea oppilasta ottamaan vähitellen vastuuta koulunkäynnistä ja koulutehtävistä. Oppilaan sosiaalista kasvua tuetaan käyttämällä opetuksessa sellaisia menetelmiä, jotka mahdollistavat ryhmässä toimimisen harjoittelun.

Sujuvan opiskelun turvaamiseksi pyritään estämään oppimisvaikeuksien syntymistä, ja jos niitä havaitaan, puututaan asiaan mahdollisimman nopeasti. Oppilaan opiskelutaitoja kehitetään ja ohjataan häntä käyttämään monipuolisia työtapoja.

Jo alkuopetuksen aikana ohjataan oppilasta käyttämään erilaisia tietolähteitä. Kun opetussuunnitelman tavoitteita kirjoitetaan, tulee muistaa, että oppilaiden lukutaito kehittyy ensimmäisen kahden vuoden aikana hyvin yksilöllisesti. Sen tähden tiedonhakua ja sen toteuttamista tulee miettiä suhteessa oppilaan edellytyksiin. Kirjasto voisi olla hyvä yhteistyökumppani, kun opetellaan esimerkiksi aakkostuksen merkitystä tiedonhaun kannalta.

Oppilaanohjausta annetaan eri oppiaineiden ja muun koulutyön yhteydessä, mutta edellä esitetyt tavoitteet pitäisi selkeästi kirjata opetussuunnitelmaan ja miettiä tarkemmin oppilaitostasolla, miten ne käytännön tasolla toteutetaan. Oppilailla tulisi olla mahdollisuus henkilökohtaiseen ohjaukseen, mikäli he sitä opintoihinsa liittyvissä tai muissa kysymyksissä tarvitsevat.

Vuosiluokat 3 – 6

Oppilaanohjauksen tavoitteena vuosiluokkien 3 – 6 aikana on, että oppilas oppii ottamaan yhä enemmän vastuuta koulutyöstään ja opiskelustaan. Lisäksi oppilasta ohjataan tiedonhankinnan valmiuksien kehittämisessä ja monipuolisten työmenetelmien käytössä.

Vuosiluokkien 3 – 6 aikana aloitetaan työelämään ja ammatteihin tutustuminen suunnitellusti siten, että jo opetussuunnitelmassa kuvataan, miten nämä teemat sisällytetään opetukseen. Lisäksi oppilaita ohjataan erilaisten opiskelumenetelmien käytössä ja tuetaan heitä opiskelutaitojen harjoittelussa. Opetukseen pyritään sisällyttämään harjoituksia, joiden avulla oppilas oppii arvioimaan omia opiskelutaitojaan ja kehittämään niitä.

Oppilaita tuetaan ja ohjataan heidän tehdessään ainevalintoja. Samoin siirtymistä kuudennelta luokalle seitsemännelle tuetaan erilaisin menetelmin. Kuten jo aikaisemmin korostettiin, oppilaille on tärkeää tietää, minkälaiseen ympäristöön hän siirtyy ja minkälaisia opettajia hän tulee kohtaamaan sekä miten opetus on järjestetty. Tämä siirtymävaiheen tukeminen edellyttää yhteistyötä alaluokkien opettajien ja yläluokkia opettavien sekä ohjaustyöstä vastaavien henkilöiden kesken.

Oppilaanohjausta toteutetaan vuosiluokkien 3 – 6 aikana opetuksen ja koulun muun toiminnan yhteydessä. Myös luokkamuotoiseen ohjaukseen voidaan varata oppitunteja opetussuunnitelmassa päätettävällä tavalla. Oppilaan tulee saada henkilökohtaista ohjausta opiskelunsa ja valintojensa tukemiseksi sekä erilaisissa arkielämän kysymyksissä.

Vuosiluokat 7 – 9

Vuosiluokkien 7 – 9 oppilaanohjausta toteutetaan käyttämällä eri ohjausmenetelmiä siten, että oppilas saa ohjausta yhtäältä yksilöllisiin tarpeisiinsa ja toisaalta yhteisöllisyyteen. Oppilaanohjauksessa käytetään erilaisia menetelmiä suunnitellusti siten, että ohjauksesta muodostuu kokonaisuus, joka tukee oppilaan päätöksentekoprosessia ja siirtymää perusopetuksesta toiselle asteelle.

Ohjauksen järjestäminen

”Ohjaustoiminnan tulee muodostaa koko perusopetuksen ajan kestävä jatkumo, jonka toteutuminen taataan siten, että ohjaustyöhön osallistuvat opettajat toimivat yhteistyössä oppilaan opintopolun aikana ja opiskelun nivelvaiheissa.”
(Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 4.3)

Oppilaanohjauksen opetussuunnitelman perusteiden uudistamisen tavoitteena vuosiluokkien 7 – 9 osalta on ollut, että perusteet tukisivat opettajia ja ohjaushenkilöstöä nykyistä paremmin paikallisessa opetussuunnitelmatyössä ja ohjauksen toteuttamisessa. Ohjaustyöhön osallistuvat muutkin kuin opinto-ohjaajat, kuten rehtori, luokanvalvojat, ryhmänohjaajat, luokanopettajat sekä eri oppiaineiden opettajat lähinnä oman oppiaineensa opiskelun taitojen ohjaajina. Näin opetussuunnitelman perusteet linjaavat koko koulussa tapahtuvan ohjaustoiminnan ja sen lisäksi vielä opinto-ohjaajan toimenkuvan erikseen.

Koska oikeus oppilaanohjaukseen kuuluu kaikille peruskoulun oppilaille, tulee opetussuunnitelmaan laatia suunnitelma myös vuosiluokkien 1 – 6 ohjauksen järjestämisestä. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa on vuosiluokille 1 – 2 oma osionsa sekä vuosiluokkien 3 – 6 oppilaanohjauksesta oma kohtansa. Luokanopettaja ohjaa oppilaita erityisesti opiskelun taidoissa ja auttaa opiskeluvaikeuksien ilmaantuessa.

Oppilaanohjaus tulee suunnitella siten, että oppilaita ohjataan opintojen suunnittelussa, toteuttamisessa ja arvioinnissa sekä koulutusalan ja ammatin valinnassa. Tavoitteena on, että myös huoltajat tulisivat mukaan tukemaan lastensa opiskelua ja valintoja. Ohjauksen tehtäväksi tulee entistä selkeämmin

osaltaan edistää koulutuksellista, etnistä ja sukupuolten tasa-arvoa ja oppilaiden hyvinvointia sekä ehkäistä syrjäytymistä.

Ohjauksen järjestämisen suunnitelma

Ohjauksen järjestämisen suunnitelmaa kirjoitettaessa tulisi opetussuunnitelman perusteista ottaa huomioon kolme osa-aluetta: 1.2 Opetussuunnitelman sisältö, 4.3 Ohjauksen järjestäminen ja 7.21 Oppilaanohjaus. Opetussuunnitelman sisältöä käsittelevässä kappaleessa luetellaan ne seikat, jotka tulee sisällyttää opetussuunnitelmaan. Luettelossa mainitaan asioita, jotka liittyvät myös ohjauksen järjestämiseen. Seuraavassa tarkastellaan oppilaanohjauksen opetussuunnitelmaa opetuksen järjestäjän ja oppilaitoksen toiminnan tasolla. Tavoitteena on nostaa ensin esille niitä asioita, jotka olisi hyvä määritellä kuntatasolla ja asioita, joiden toteuttamisesta tulisi tehdä suunnitelmia ja päätöksiä oppilaitoksessa.

Nivelvaiheet ovat oppilaan opintopolulla ohjauksellisesti keskeisiä kohtia, ja tästä syystä jokaisen nivelvaiheen ohjauksen järjestäminen tulisi ottaa erityiseen tarkasteluun. Ohjaus nivel- ja siirtymävaiheissa vaatii ohjauksen yhteistyömuotojen kehittämistä. Keskeistä on nivel- ja siirtymävaiheen ohjauksen sisällöllinen sekä seurantamenetelmien kehittäminen.

Verkostoituminen ohjaustyössä edellyttää erilaisten toimivien verkostotyömallien kehittämistä. Nivel- ja siirtymävaiheiden ohjauksessa tarvitaan systemaattisia ja kontekstiin sopiviksi rakennettuja malleja, jotka toimivat riippumatta siitä, ketkä ohjaustyötä toteuttavat. Koulutuksen järjestäjän tulisi kirjata opetussuunnitelmaan ne yleiset periaatteet, joiden mukaan oppilaiden siirtymää tuetaan esiopetuksesta alkuopetukseen, alaluokilta yläluokille ja perusopetuksesta toiselle asteelle. Erikseen tulisi kirjata ohjeet, miten erityistä tukea tarvitsevien oppilaiden nivelvaiheiden ohjaus- ja tukitoimet järjestetään.

Ensisijaisia yhteistyökumppaneita ovat oppilaan huoltajat. Opetussuunnitelmaan tulisi kuvata, miten yhteistyötä kodin ja koulun välillä toteutetaan niin nivelvaiheissa kuin koko oppilaan opintopolun aikana. Yhteistyömuodot voivat vaihdella sen mukaan, minkä ikäisestä oppilaasta on kyse. Oppilaitostasolla tulisi määritellä, kenen vastuulla on yhteydenpito oppilaan huoltajiin.

Opetussuunnitelmaan tulisi kuvata, miten yhteistyötä toteutetaan eri oppilaitosten ja kouluasteiden välillä. Oppilaitostasolla tulisi määritellä, kuka ensisijaisesti vastaa yhteistyön toteutumisesta ja ketkä kaikki osallistuvat nivelvaiheiden ohjauksen toimintaan.

Opetussuunnitelmassa tulisi myös kuvata, mikä on oppilaiden rooli tässä työssä. Monissa peruskouluissa on hyviä kokemuksia tukioppilaiden mukana olosta seitsemäsluokkalaisten orientaatiovaiheen ohjauksessa.

Yhteistyömuodot eri hallinnonalojen ja asiantuntijoiden kanssa tulisi kirjata opetussuunnitelmaan. Yhteistyöstä sosiaali- ja terveystoimen sekä työhallinnon edustajien kanssa tulisi oppilaitostasolla tehdä kuvaus, josta käy selville toiminnan sisältö ja työmuodot ja myös vastuuhenkilö, joka huolehtii siitä, että toiminta tapahtuu suunnitellulla tavalla. Muita mahdollisia yhteistyökumppaneita voivat olla kunnan nuoriso- ja kulttuuritoimi sekä seurakunnan nuorisotyön edustajat. Opetussuunnitelmaan tulee kirjata myös kuvaus siitä, miten yhteistyötä tehdään ympäröivän työ- ja elinkeinoelämän kanssa.

Vaikka ohjaustoiminnan tavoitteena on oppilaiden itsenäisyys ja vastuun ottaminen omista opinnoista, tulisi kouluissa kehittää etenemisen seurantajärjestelmiä. Nämä seurantajärjestelmät takaisivat sen, että ongelmat opinnoissa havaitaan riittävän ajoissa. Yhtenä esimerkkinä perusopetuksen sisälle rakennetusta seurantajärjestelmästä voisi olla säännöllisesti kerran

lukukaudessa tapahtuvat keskustelutuokiot oman luokanopettajan tai luokanvalvojan kanssa. Varsinkin alaluokilla nämä keskustelutuokiot voitaisiin pitää yhdessä huoltajien kanssa. Näihin keskustelutuokioihin voisi liittää myös palautteenannon siten, että oppilaalla on mahdollisuus arvioida omaa työskentelyään ja saada palautetta siitä ja että oppilaalla ja huoltajilla on mahdollisuus kertoa omista kokemuksistaan suhteessa koulun toimintaan.

Perusopetuksesta toiselle asteelle siirtymisen seurantarjestelmästä tulisi sopia yhteistyössä toisen asteen oppilaitosten kanssa. Opetussuunnitelmaan tulisi kirjata myös, miten varmistetaan oppilaiden tuettu siirtyminen niissä tapauksissa, joissa yhteishaku ei ole onnistunut ja oppilas on jäänyt vaille opiskelupaikkaa.

Oppilaitoksen opetussuunnitelmaan tulisi ohjausjärjestelmää suunniteltaessa tehdä selkeä työnjako, miten psykososiaalisesta tuesta, opiskelun ja opintojen sekä ura- ja elämänsuunnittelun ohjauksesta huolehditaan. Se, miten työnjako oppilaitoksen sisällä muotoutuu, riippuu oppilaitoksen koosta ja henkilöstön koostumuksesta. Oppilaitoksen tasolla tulisi ohjaussuunnitelmassa nimetä henkilöt, jotka ovat vastuussa eri tehtävistä. Myös näiden vastuualueiden sisällöt tulisi kuvata. Kun organisaatiotasolla on tiedossa, miten työnjako ja vastuualueet on nimetty, on jokaisen toimijan – henkilöstön uudenkin jäsenen – helpompi tehdä työtään ohjausjärjestelmän sisällä. Vastuuseen kuuluu myös oman asiantuntijuuden rajojen tunnistaminen. Kun eteen tulee asia, joka ylittää oman osaamisen, on osattava hoitaa asia eteenpäin toiselle asiantuntijalle. Tärkeintä on, ettei oppilas jää vaille apua, vaan hän kokee saavansa sen tuen ja ohjauksen kuin hän kulloisessakin tilanteessaan tarvitsee.

Opinto-ohjaajalla on päävastuu oppilaanohjauksen järjestämisestä sekä suunnittelusta ja toteutuksesta. Suunnittelutyötä opinto-ohjaaja tekee yhteistyössä rehtorin ja opettajien sekä mahdollisesti oppilashuoltohenkilöstön kanssa. Opinto-ohjaajan vastuulla on oppilaiden jatkokoulutus- sekä uran- ja elämänsuunnittelun ohjaus. Hän vastaa myös oppilaiden valintoihin liittyvästä ohjauksesta ja neuvonnasta. Opinto-ohjaajalla on ensisijainen vastuu myös yhteydenpidosta työelämän ja työhallinnon edustajien kanssa, samoin yhteistyöstä muiden oppilaitosten edustajien kanssa erityisesti oppilaiden nivelvaiheiden tukemiseen liittyvässä ohjaustyössä.

Kaikkien opettajien tehtävänä on tukea oppilaan kasvua ja kehitystä. Tämän lisäksi opettajien vastuulla on oppilaan oppimisen ja opiskelun ohjaus. Luokanvalvoja vastaa oman luokkansa oppilaiden opintojen etenemisen seuraamisesta ja huolehtii siitä, että oppilas saa tarvitessaan apua opiskeluvaikeuksissa tai muissa esiin tulevissa ongelmissa.

Perusopetuksessa erityisenä haasteena on, miten ohjaustoiminta toteutetaan yhtenäisessä peruskoulussa. Ohjauksella on keskeinen merkitys ennaltaehkäisevänä toimintamuotona, josta yhtenä esimerkkinä on varhainen puuttuminen. Tavoitteena on, että koulussa havaitaan oppimisvaikeudet, opiskelumotivaation lasku, oppilaan käyttäytymisessä tapahtuvat muutokset ja sellaiset ulkoisten tekijöiden muutokset, jotka voivat vaikuttaa oppimistapahtumaan tai koulussa viihtymiseen.

Suunnittelusta toteutukseen

”Oppilaanohjauksen tehtävänä on tukea oppilaan kasvua ja kehitystä siten, että oppilas kykenee edistämään opiskelunvalmiuksiaan ja sosiaalista kypsymistään sekä kehittämään elämänsuunnittelun kannalta tarpeellisia tietoja ja taitoja. Ohjauksen tuella oppilas tekee omiin kykyihinsä ja kiinnostuksiinsa perustuvia opiskelua, koulutusta, arkielämää ja elämämuraa koskevia ratkaisuja. Oppilaanohjauksen tarkoituksena on edistää koulutyön

tuloksellisuutta, lisätä hyvinvointia koulussa sekä ehkäistä syrjäytymistä. Sen avulla edistetään myös koulutuksellista, etnistä ja sukupuolten välistä tasa-arvoa.” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 7.21)

Oppilaanohjaustoiminnalle on asetettu yleiset tavoitteet, jotka otetaan huomioon jokaisen perusopetuksen vuosiluokan ohjaustoimintaa suunniteltaessa. Opetussuunnitelman perusteissa on tavoitteita tarkennettu erikseen 1 – 2, 3 – 6 ja 7 – 9 vuosiluokkien oppilaanohjauksen osalta. Kun opetussuunnitelmaan kirjataan tavoitteet eri vuosiluokille, on syytä ottaa huomioon myös ohjauksen yleiset tavoitteet ja suhteuttaa ne oppilaan iän ja muun osaamisen edellyttämälle tasolle.

Oppilas oppii itsenäisyyteen, vastuullisuuteen ja itsetuntemukseen.

Tavoitteena on, että oppilas oppii vähitellen peruskoulun aikana ottamaan vastuuta opinnoistaan, koulutehtävistään ja että hän oppii toimimaan yhteisön jäsenenä. Itsetuntemuksen lisääntyminen auttaa oppilasta tekemään itselle parhaiten sopivia valintoja opintojen ja jatko-opiskelun suunnittelun suhteen. Itsetuntemusta on hyvä harjoitella jo alaluokilla. Samalla harjoitetaan oppilaan reflektiivistä ajattelua ja itsearviointia. Oppilas oppii pohtimaan, minkälainen hän on oppijana, ryhmän jäsenenä ja minkälaisia asioita hän pitää tärkeänä.

Yleisenä tavoitteena ohjauksen järjestämisessä on oppilaiden hyvinvoinnin turvaaminen. Tähän liittyy oppilaiden itsetunnon vahvistuminen. Myös ohjaustoimintaa suunniteltaessa tulisi pohtia, miten jokaiselle oppilaalle taataan myönteisiä ja onnistumisen kokemuksia koko opintopolun aikana ja miten autetaan oppilaita löytämään omia vahvuuksiaan ja tuetaan heitä vahvistamaan niitä.

Oppilas oppii yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja

Tavoitteena on, että oppilas oppii toimimaan erilaisissa ryhmissä ja että hän oppii erilaisia yhteistoimintamuotoja. Oppilaanohjauksessa tulisi oppilaita valmistaa myös opiskeluun seuraavalla kouluasteella ja antaa heille mahdollisuus vierailuilla muissa oppilaitoksissa. Yhteis- ja ryhmätöitä oppilaat tarvitsevat myös työelämässä. Näitä oppilaita tulisi olla tilaisuus harjoitella jo perusopetuksen aikana. Tärkeitä taitoja ovat toisten huomioon ottaminen sekä oikeuksien ja velvollisuuksien ymmärtäminen erilaisissa ryhmätilanteissa. Nämä on mainittu myös aihekokonaisuuksien Ihmisenä kasvaminen -kohdassa.

Oppilas oppii kehittämään oppimisvalmiuksiaan ja tunnistamaan oppimisvaikeuksiaan sekä etsimään apua ongelmatilanteissa

Oppilaitoksen ohjaustoiminnan yksi keskeisimpiä yleisiä tavoitteita on varhaisen puuttumisen toteutuminen. Tämä tarkoittaa sitä, että jokaisella opettajalla on valmiudet huomata, kun oppilaalla on opiskelussaan vaikeuksia – joko oppimisvaikeuksia tai muista syistä johtuvia ongelmia, jotka vaikeuttavat oppilasta keskittymään opintoihin.

Myös oppilaita tulisi ohjata tunnistamaan omia oppimisvaikeuksiaan. Tähän liittyy salliva ja turvallinen ilmapiiri, joka mahdollistaa sen, että oppilas kokee voitavansa keskustella opettajan kanssa oppimisensa liittyvistä ongelmista. Koko perusopetuksen ajan olisi opetukseen sisällytettävä harjoituksia, joiden avulla oppilaat voivat kehittää oppimisvalmiuksiaan ja joiden avulla voidaan nopeasti myös tunnistaa oppimisvaikeudet.

Oppilas oppii tuntemaan erilaiset oppimistyylit sekä oppii kehittämään opiskelutaitojaan ja oman toiminnan arviointitaitojaan

Tavoitteena on, että eri aineiden opetuksen yhteydessä käydään läpi erilaisia oppimistyyliä ja -menetelmiä. Lisäksi keskustellaan siitä, minkälaiset opiskelumenetelmät toimivat parhaiten juuri kyseisen aineen opiskelussa. Jokaisessa oppiaineessa tulisi myös selkeästi tuoda esille opetuksen tavoitteet ja arviointikriteerit. Tämä mahdollistaa sen, että oppilas voi arvioida omia suorituksiaan suhteessa asetettuihin tavoitteisiin.

Kuten itsetuntemuksen kehittämisen yhteydessä jo mainittiin, oppilaanohjauksen keskeisenä tavoitteena on reflektiivisen ajattelun ja itsearvioinnin kehittäminen. Nämä osaamisalueet, samoin kuin omien

opiskelutaitojen ja -valmiuksien tunteminen, ovat keskeisiä taitoja, kun oppilaat valmistautuvat selviämään nyky-yhteiskunnassa, joka edellyttää heiltä valmiuksia elinikäiseen opiskeluun sekä joustavuutta ja uudistumiskykyä työelämässä.

Oppilas saa tukea ja ohjausta siirtyessään koulutuksen eri nivelvaiheissa perusopetuksen sisällä ja perusopetuksen päättövaiheessa

Siirtyminen kouluasteelta toiselle on aina opintopolun kriittinen kohta. Ensimmäinen koulujärjestelmän sisällä eteen tuleva nivelvaihe on siirtymä esikoulusta perusopetukseen. Erityisesti silloin, kun oppilaalla on erityisen tuen tarpeita, nivelvaiheen ohjauksen tulisi tapahtua moniammatillisena sekä kodin ja koulun välisenä yhteistyönä. Tällaisen tuetun siirtymän pitäisi toteutua jokaisessa opintopolun nivelvaiheessa silloin, kun kyseessä on erityistä tukea tarvitseva oppilas tai oppilas, jolla on ollut joitakin erityisjärjestelyjä opintojen onnistumisen takaamiseksi.

Seuraava siirtymä on useimmilla oppilailla edessä kuudennen lukuvuoden jälkeen. Jos oppilas siirtyy uuteen kouluun, tieto siitä, minkälaiseen oppilaitokseen hän on siirtymässä, minkälaisia opettajia siellä työskentelee ja minkälaisia luokkakavereita omaan luokkaan on tulossa, helpottaa oppilaan valmistautumista tulevaan kouluvuoteen.

Perusopetuksesta toiselle asteelle siirtymistä edeltää pitkäaikainen valinta- ja päätöksentekoprosessi, johon valmistautumiseen oppilaiden pitäisi saada ohjausta koko perusasteen opintojen ajan. Nivelvaiheessa tehtävä yhteistyö eri oppilaitosmuotojen välillä on tarpeen, kun järjestetään oppilaille mahdollisuuksia tutustua toisen asteen oppilaitosten opiskelutarjontaan.

Kaikille suora siirtyminen toiselle asteelle ei onnistu, vaan tarvitaan lisäopetusta tai muita erityisjärjestelyjä ennen varsinaisten toisen asteen opintojen aloittamista. Yksilöllisten välivaiheen opintojen sisältö ja tavoitteet pitäisi tällöin rakentaa vastaamaan niitä tarpeita, joita oppilaalla on ja jotka parhaiten tukevat oppilaan opintojen etenemistä. Näiden järjestelyjen toteutuminen vaatii usein eri hallinnonalojen ja kouluasteiden välistä yhteistyötä.

Oppilas oppii etsimään tietoa ja hankkimaan taitoja opiskelua, tulevaisuutta sekä elämää koskevia suunnitelmia ja valintoja varten käyttäen myös tieto- ja viestintäteknologian tarjoamia mahdollisuuksia

Oppilaanohjauksen tavoitteena on, että oppilaat oppivat hankkimaan tietoa erilaisista tietolähteistä. Tietoa tulisi osata hankkia koulutusvaihtoehdoista ja opiskelun tukimuodoista. Oppilaita tulisi opettaa käyttämään tietolähteitä kriittisesti. Tämä kriittinen suhtautuminen liittyy myös tieto- ja viestintäteknologian käytön opiskeluun. Oppilaiden tulisi oppia käyttämään Internetiä koulutus- ja ammatitiedon lähteenä. Lisäksi oppilaita tulisi ohjata käyttämään Internetistä löytyviä ammatillista suuntautumista tukevia itsearviointi- ja muita harjoituksia. Opinto-ohjaajan tulisi ohjata ja neuvoa, miten oppilas voi hyödyntää näistä harjoituksista saatuja tuloksia.

Oppilas oppii kehittämään päätöksentekotaitojaan sekä toteuttamaan ja arvioimaan tulevaisuudensuunnitelmiaan myös muuttuvissa olosuhteissa

Oppilaanohjauksen tavoitteena on, että oppilas oppii tunnistamaan päätöksiinsä ja valintoihinsa vaikuttavia tekijöitä ja että hän oppii keskustelemaan näistä tekijöistä niin opinto-ohjaajan kuin huoltajiansakin kanssa. Oppilaat joutuvat tekemään tulevaisuuttaan koskevia päätöksiä epävarmuudessa. Kenelläkään ei ole varmaa käsitystä siitä, minkälainen yhteiskunta on siinä vaiheessa, kun oppilaat esimerkiksi toisen asteen ja mahdollisten jatko-opintojen jälkeen siirtyvät työelämään. Oppilaanohjauksessa tulisi valmistaa nuoria tähän epävarmuuteen ja muuttuviin olosuhteisiin siten, että heillä on käsitys niistä mahdollisuuksista ja rajoituksista, joita yhteiskunnassa ja heidän omassa elämänkentässään kulloinkin on vaikuttamassa uraa ja elämää koskeviin päätöksiin.

Oppilas saa tukea ja ohjausta ammatillisessa suuntautumisessa, myös sukupuolirajat ylittävissä oppiaine-, koulutus- ja ammatinvalinnoissa

Oppilaanohjauksessa käytettävien menetelmien autetaan oppilasta siten, että hän saa riittävästi tietoa eri ammattialoista ja ammattialoista. Sukupuolen mukaan segregoituneet työmarkkinat ohjaavat oppilaita helposti suuntautumaan stereotyyppiseen ajatteluun siitä, mitkä ammatit sopivat miehille ja mitkä naisille. Oppilaanohjauksen tehtävänä on kyseenalaistaa tämä stereotyyppinen ajattelu ja tukea niitä oppilaita, jotka valitsevat valtavirrasta poikkeavan ammattialan. Jo valinnaisaine- ja kurssivalintoja ohjatessaan opinto-ohjaajien tulisi tiedostaa tyttöjen ja poikien valintoihin vaikuttavia tekijöitä.

Oppilas oppii hankkimaan tietoja yhteiskunnasta, työelämästä ja yrittäjyydestä sekä kasvamaan monikulttuurisuuteen ja kansainvälisyyteen

Ammatilliseen suuntautumiseen liittyvä päätöksenteko on pitkä prosessi. Tästä syystä esimerkiksi työelämän ja ammattialojen tuntemusta olisi sisällytettävä opetukseen jo varhaisessa vaiheessa, oppilaiden edellytysten vaatimalla tavalla. Omakohtaiset kokemukset ja työelämäntuntemus auttavat oppilaita tekemään tulevaan koulutukseen ja ammattiin liittyviä päätöksiä muutoinkin kuin vain mielikuvien perusteella.

Koko oppilaitoksen tulisi yrittää löytää yhteistyömalleja ympäröivän työ- ja elinkeinoelämän kanssa. Eri oppiaineiden opetukseen tulisi sisällyttää kokonaisuuksia, jotka liittävät opiskeltavan aineen antamat tiedot ja taidot työelämän vaatimuksiin ja mahdollisuuksiin. Tämä antaa myös mahdollisuuden eri oppiaineiden ja oppilaanohjauksen integrointiin. Kannattaa pohtia, olisiko mahdollista järjestää yhteisiä retkiä tai vierailuja, jotka suunniteltaisiin yhdessä ja joihin liittyviä tehtäviä hyödynnettäisiin sopimuksen mukaan eri oppitunneilla.

Varsinaiset työelämään tutustumisjaksot tulisi kytkeä ohjausprosessiin siten, että niistä olisi hyötyä oppilaan ammatilliseen suuntautumiseen liittyvässä päätöksenteossa. Työelämään tutustumisjaksoja pitäisi valmistella huolella ja niiden jälkeen tulisi varata aikaa kokemusten jakamiseen. Työelämään tutustumisjaksoja suunniteltaessa tulisi miettiä, minkälaisen tehtävien tai menetelmien avulla parhaiten tuetaan oppilaan oppimisprosessia ja eksploraatiotyötä.

Kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys -aihekokonaisuuden tavoitteena on, että oppilaat oppivat löytämään oman kulttuuri-identiteettinsä ja kehittävät valmiuksiaan kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen ja kansainvälisyyteen. Nämä ovat myös oppilaanohjauksessa keskeisiä tavoitteita. Lisäksi oppilaanohjauksessa tulisi huolehtia siitä, että oppilailla on tietoa mahdollisuuksista opiskella ja työskennellä ulkomailla ja myös tietoa siitä, mistä he voivat tätä informaatiota hankkia. Oppilaanohjaajien tulisi tehdä yhteistyötä työhallinnon edustajien kanssa ja ohjata oppilaita käyttämään yhteiskunnan tarjoamia ohjaus-, neuvonta- ja tietopalveluja.

Ohjausmenetelmät

Oppilaanohjauksen eri menetelmiä tulisi käyttää tarkoituksenmukaisesti. Tämä edellyttää sitä, että opetusjärjestelyt ja oppilaitoksen tilat ja välineet sallivat joustavan menetelmien valinnan. Suurille ryhmille suunnatut infotilaisuudet, luokkamuotoinen, pienryhmä- ja henkilökohtainen ohjaus ovat erilaisia tapoja toteuttaa ohjausta. Lisäksi tieto- ja viestintäteknologian monipuolinen käyttö on koko ajan lisääntymässä eri muodoissaan ohjaustoiminnan välineenä.

Luokkamuotoisessa ohjauksessa opetussuunnitelma rakennetaan siten, että tunneilla käsiteltävät asiat vastaavat niitä ohjauksellisia tarpeita, joita oppilailla opintopolkunsa eri vaiheissa on. Orientaatiovaiheessa perehdytään koulu yhteisössä toimimiseen ja sen pelisääntöihin sekä tutustutaan ihmisiin, jotka työskentelevät kyseisessä oppilaitoksessa. Lisäksi oppilaille kerrotaan, miten opetus on järjestetty, minkälaisia oppiaineita on, miten opinnoissa edetään ja miten oppilaan arviointi toteutuu.

Kaikille yhteisiä teemoja ovat työelämätietous, elinkeinorakenne ja ammattialat. Luokkatilanteissa tulisi myös keskustella tasa-arvosta yhteiskunnassa ja työelämässä, ja tähän teemaan voisi sisällyttää segregoituneet työmarkkinat. Näiden aiheiden opetuksessa on yhtymäkohtia yhteiskuntaopin sisältöihin, joten integraation mahdollisuudesta kannattaa keskustella kyseisen aineen opettajan kanssa.

Lisäksi kaikkien oppilaiden tulisi tuntea Suomen koulutusjärjestelmä ja jatko-opintomahdollisuudet peruskoulun jälkeen. Samoin yhteishaku ja siihen liittyvät aikataulut ovat yhteisesti käsiteltäviä asioita. Oppilaille tulisi myös olla tietoa yhteiskunnan tarjoamista ohjaus-, tiedostus- ja neuvontapalveluista peruskoulun päättövaiheessa.

Myös luokkamuotoisessa ohjauksessa tulisi käyttää yksilöllisiä opiskelumenetelmiä. Koska oppilaiden päätöksentekovaiheet ja intressit vaihtelevat, pitäisi heillä olla mahdollisuus työskennellä myös oppitunneilla sellaisten aihealueiden kanssa, jotka parhaiten vastaavat heidän tarpeitaan.

Pienryhmäohjausta on mahdollista käyttää ohjausmenetelmänä silloin, kun käsitellään jollekin ryhmälle yhteistä teemaa. Ryhmäohjauksessa yhtenä etuna on vertaistuki ja asioiden yhdessä pohtiminen toisten oppilaiden kanssa, mikä mahdollistaa uusien näkökulmien tuomisen yhteiseen keskusteluun. Aiheet, joita pienryhmäohjauksessa käsitellään, tulee valita huolella. Ryhmän käyttö ohjauksellisenä menetelmänä vaatii erityisjärjestelyjä ja sopivia tiloja, mikä tulisi ottaa huomioon, kun ohjausta suunnitellaan. Pienryhmäohjausta voidaan käyttää koulutus- ja ammatinvalintaan liittyvien asioiden työstämisessä yhtä hyvin kuin oppilashuollollisiin kysymyksiin liittyvissä tilanteissa. Lähtökohtana pienryhmäohjauksessa tulee olla, että ryhmän toiminnalle on selkeä suunnitelma, ohjelma ja tavoitteet ja että ryhmän jäsenet ovat sitoutuneet työskentelyyn. Riippuen ryhmässä käsiteltävästä aiheesta tulisi harkita, ottaako kaksi opettajaa/opinto-ohjaajaa vetovastuun ryhmätyöskentelystä.

Henkilökohtaisessa ohjauksessa oppilaalla on mahdollisuus keskustella luottamuksellisesti opintoihinsa, koulutus- ja ammatinvalintaansa sekä elämäntilanteeseensa liittyvistä kysymyksistä. Henkilökohtaista keskustelua voidaan käyttää ohjauksen menetelmänä eri tavoin riippuen siitä, mitä tavoitteita sille asetetaan ja kuka ohjaustyöhön osallistuvasta henkilöstöstä oppilaan kanssa keskustelee. Esimerkiksi haastattelua käytetään silloin, kun luokanvalvoja tutustuu ensimmäistä kertaa oman luokkansa oppilaisiin. Haastattelua varten voidaan luokassa esitää lomake, jonka pohjalta keskustelu käydään. Tutustumishaastattelua varten on mahdollista laatia lomake, jota seurataan tarkasti tai temahaastattelun menetelmää käyttäen. Henkilökohtaisessa keskustelussa voi olla kyse neuvonnasta. Tällöin oppilas haluaa ohjeita ja neuvoja yksiselitteiseen ongelmaan. Edellä mainitut keskustelun muodot on erotettava ammatillisesta ohjauskeskustelusta, joka vaatii ohjaajalta erityisosaamista. Ammatillisen ohjauskeskustelun teemoina opinto-ohjaajan ja oppilaan välisissä tilanteissa on usein koulutus- ja ammatinvalintaan liittyvä päätöksenteko, opiskeluun tai oppilaan elämäntilanteeseen liittyvät ongelmat.

Tieto- ja viestintäteknologian käyttö ohjauksessa vaatii yhteistyötä ja suunnittelua oppilaitoksen sisällä. Oppilaitosten tulisi panostaa kotisivujensa sisältöön ja miettiä, minkälaisia kohderyhmiä varten sivustoja rakennetaan. Oppilaiden huoltajat, tulevat oppilaat ja oppilaitoksen yhteistyökumppanit tulisi huomioida yhtenä kohderyhmänä sivuja suunniteltaessa. Yhteydenpitoa kotien kanssa pidetään yllä yhä useammin sähköpostin välityksellä. Tämä edellyttää riittävää määrää tietokoneita, joissa on verkkoyhteydet. Oppilaitosten käytössä olevat hallinto-ohjelmat voivat olla yksi keino suunnata resursseja henkilökohtaisen ohjauksen tarpeeseen. Luokanopettajien ja -valvojen sekä opinto-ohjaajien tulisi voida seurata oppilaiden opintomenestystä koulun hallinto-ohjelman avulla. Opinto-ohjauksessa tulisi olla mahdollisuus käyttää Internetiä siten, että oppilaita voidaan ohjata käyttämään urasuunnittelua tukevien sivujen käytössä. Internetissä olevien koulutus- ja ammatitietojen tunteminen on perustaito, johon jokaiselle oppilaille tulisi antaa mahdollisuus oppilaanohjauksessa perusopetuksen aikana

Kirjallisuutta

Juutilainen, P.- K. 2003. Elämään vai sukupuoleen ohjausta? Tutkimus opinto-ohjauskeskustelun rakentumisesta prosessina. Kasvatustieteellisiä julkaisuja N:o 92. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Kasurinen H.(toim.) 2004. Ohjausta opintoihin ja elämään – Opintojen ohjaus oppilaitoksessa. Helsinki: Opetushallitus.

Lairio, M. & Puukari, S. (toim.) 2003. Ohjauksen uudet orientaatiot. Jyväskylän yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos.

Numminen, U., Jankko, T., Lyra-Katz, A., Nyholm, N., Siniharju, M. & Svedlin, R. 2002. Opinto-ohjauksen tila 2002. Opinto-ohjauksen arviointi perusopetuksessa, lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa. Arviointi2/2002. Opetushallitus. Helsinki.

Onnismaa, J., Pasanen, H. & Spangar, T. (toim.) 2000. Ohjaus ammattina ja tieteenalana 1. Ohjauksen lähestymistavat ja ohjaustutkimus. Opetus 2000. Juva: PS-kustannus.

Onnismaa, J., Pasanen, H. & Spangar, T. (toim.) 200. Ohjaus ammattina ja tieteenalana 2. Ohjauksen toimintakentät. Opetus 2000. Juva: PS-kustannus.

van Esbroek, R. & Watts, A. G. 1998. New skills for a holistic career guidance model. Internet International Careers Journal, 26th June 1998. <<http://www.careers-journal.com>13.7.1998>

Vuorinen, R. & Kasurinen, H. (toim.) 2002. Ohjaus Suomessa 2002. Jyväskylän yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos.